

Hikmət Babaoğlu
siyasi elmlər doktoru, professor

əvvəli ötən sayımızda

Səmənd at

İndi isə yenə rənglərə görə at adlarını davam etdirək. Hazırda dilimizdə, bir növ, pasport qazarmış rəng adları var ki, onları özümüzkü hesab etsək də, mənasını tam olaraq dərk etmirik. Tutaq ki, səmənd at deyəndə sadəcə hesab edirik ki, bu, atın adıdır. Ancaq səmənd də rəng bildirir. Yalnız farsca. Beləliklə ərəb və farca rəng bildirən at adları:

Səmənd (fars) – sar-qəhvəyi at

Şəbdüz (f) – qara at
Gülgün (f) – qızılqul qırmızısı at

Zərdə (f) – sarı at (Bəhram Gurun atının adı)

Dizə (f) – külrəngi at
Abgün (f) – açıq-qırmızı rəngli at

Meygün (f) – şərab qırmızısı rəngində olan at

Köhlən (ərəb) – ərəb atının orta boylu olanı, sümərəngli gözü olan. Ərəbcə "kəheylan" sözüdür

Kəhər (f) – qırmızı at
Bədəv (ə) – ərəb atı ("bədəvi" ərəbcə çöl adamı deməkdir)

Bədəy (ə) – bədəvinin dilimizdə təhrif olunmuş tələffüz forması

Bad4 at (f) – sürətli qaçan, küləklə yarışan at və s.

Göründüyü kimi, atların rənglərinə görə adlandırılması qədim zamanlarda türklərdə və digər xalqlarda bir ənənə olub. İndi isə tarixən məşhur olan dövlət xadimləri və dastan qəhrəmanlarımızın atlarının adını verək. Yenə də deyəcəyik ki, bu adlar da atın əsasən rənginə görə verilib. Ancaq bəzən digər keyfiyyətlərinə görə adlandırılıb.

Məşhur

tarixi şəxsiyyətlərimizin bəzilərinin atlarının adı

Dədə Qorqudun atı – keçibəşli Keçər aygır, toğlu başlı Turri aygır

Qazan xanının atı – Qonur-Az
Qara Günənin atı – Göy Bədəv (bizim Göydəmir kimi tanıdığımız)

Bamsı Beyrəyin atı – Bəngi Boz

Dündarın atı – Təpəl qaşqa (Təpəl-almının üst hissəsində qaşqaolan)

Digərləri

Gül-Təkinin atı – Ak-Azman (bu barədə irəlidə ətraflı danışacağıq)

Gökcə xanının atı – Təkək, Qonurbay (Təkək – öndəgedən deməkdir burada iti qaçan)

Çığatay xanının atı – Bozrax (boz-ala)

Şir Şəmsəddinin atı – Ağ Bədov

Battal Qazinin atı – Akşar (ağ-boz)

Manaşın atı – Ak-Kula; Kıl-Ceyran (kula – qonur, ak – ağ)

Bay Yegneynin atı – Turı (yəni Doru at)

Şah İsmayılın atı – Qəmə

Makedoniyalı İskəndərin atı – Bukəfal, latıncası Bukəfalos (bu atın təsvir olunan eksteryeri onun Axaltəke cinsi olduğunu göstərir. İskəndər heç kəsin minmə bilmədiyi bu atı minməklə ilk dəfə məşhurlaşır. Məsələ belə imiş gMakedoniya kralı II Filipp meydanı at tacirindən aldığı yeni atı çıxararaq nümayiş etdirir, ancaq heç kəs bu atı minmə bilmir. Sən demə arxadan düşən səhər günəşi atın kölgəsini uzadaraq onun qabağına salmış və at bundan hürkürmüş. Bunu fərq edən İskəndər atı tərs istiqamətə çevirərək minir və beləliklə də həm atasının, həm də xalqın gözündə qəhrəmana çevrilir)

Rəvayətə görə, günəşi fırladan at (əslində at şəklində olan mələk) – Alus

Əbədiyaşar xilaskar Xızır peyğəmbərin atı – Bozat, ya da Döldül

Yunan mifoloji təsəvvürünə görə qan at – Peqas

German mifologiyasında ruh-

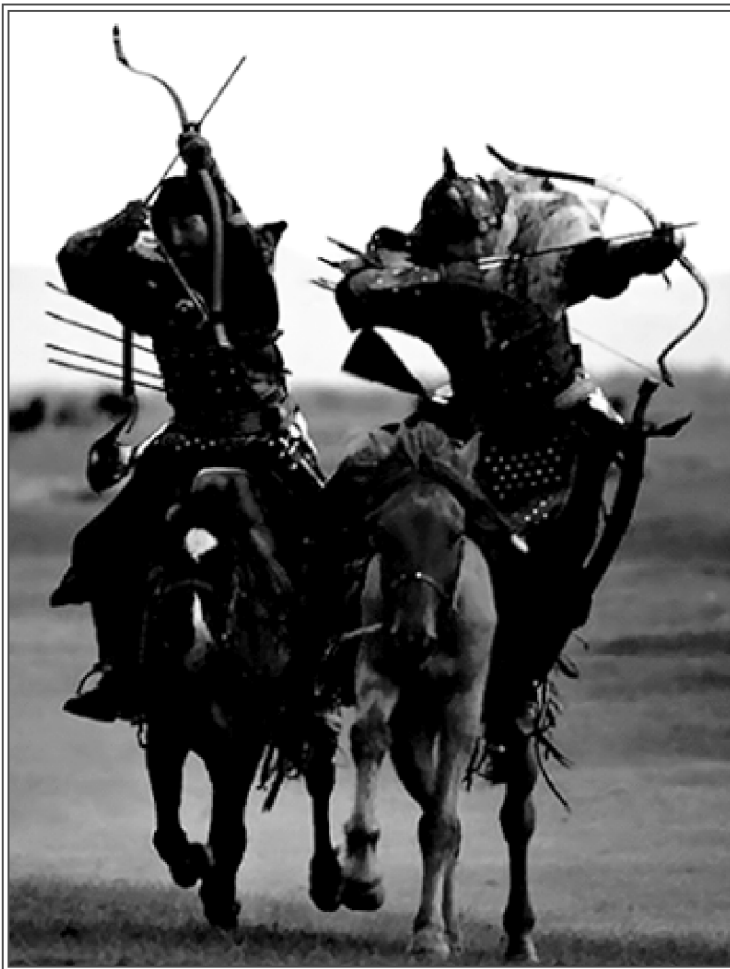
larına Rusiyada arqamak da deyirlər) olduğu dəqiqdir. Atın adı da Lizettadır. Bu "ləzzət" deməkdir. Roma imperatoru Kalikulanın senat seçdirdiyi atının adı İncitatusdur. Bu isə İnci – Tau sözüdür. "Us" isə yunan əlavəsidir. Makedoniyalı İskəndərin atının adı Bukəfalıdır. Bu söz buku – yəni buğa, qədim türkcədə güclü deməkdir. Günəşi fırladan at Alus isə elə Al – yəni qırmızı mənasındadır. Yunan mifologiyasında qanadlı at kimi təsvir edilən Peqas da elə "qas" – "qaz" sözüdür. Yəni qan at mənasındadır. Atın əsalətinə işarə olaraq Bəyqas adlandırılır. Axı bu at əsalətlidir və uçuş. Məsələn, Kazbek adı da eyni qaydada yarənib: "Qaz" – "Kas" dağın uralığı, "Bek" – "Bəy" isə əsalətli duruşunu bildirir. Elə bizim Qaf-qaz da osilsiləndir. Burada Qaf-qafa, yəni baş, qaz isə yənə uca mənasındadır. Bu ad "Dədə Qorqud dastanı"nda Qazılıq atları kimi göstərilir. Məhəmməd peyğəmbərin Burakı və İmam Əlinin

At yerişləri

Hələ qədim zamanlarda türklər atı yerişlərinə görə də fərqləndirirdilər. Məsələn, yorğa at, yüyrek at, çaparaq at, rahvan (yaxud rəhvan) at, kəvəl at, çaxmağı at, ozuk at, ərik at və s. Qədimdə atın yerişinin necə olduğunu soruşan zaman uyğun olaraq bu sözlərdən biri deyilir, qarşıdakı isə bunu dərhal başa düşürdü. Təəssüf ki, indi bu sözlərin mənası heç hippoloqlar tərəfindən də doğru-düzgün başa düşülmür. Qədim türklərdə isə istər rəng, istərsə də yerişlə bağlı olan sözlər ümumişlək sözlər idi.

Türklərdə olduğu kimi, başqa xalqlarda da atlar həm də rənglərinə görə qiymətləndirilirdi. Məsələn, Aristotel "Kitabi-Heyvan" əsərində atların rənginə xüsusi əhəmiyyət verərək qeyd edir ki, quşlar rəngində olan atlar daha yaxşı atlar olur. Xüsusilə ağ-boz atları Aristotel şahlara layiq atlar hesab edirdi.

Türk tarixi və mifoloji dünyagörüşündə atlar

Dül-dülü haqqında isə bir az əvvəl izahat vermişdik. Əgər yorumumuz, izahatımız doğrudursa, onda atlar dünyaya yayılarkən elə onlara verilən adların türkcə olması ehtimalı da doğrudur. Hər halda yuxarıda adlarını çəkdiyimiz məşhurların atlarının adlarının heç birinin həmin məşhurların öz dilində etimoloji izahı, yaxud müstəqil semantik mənası yoxdur. Bu isə bizim iddiamızın doğru olma ehtimalını daha da artırır.

"Qabusnamə"də atlar

Atların rənginə görə qiymətləndirilməsi Şərqdə xüsusilədiqqət mərkəzində olmuşdur. XI əsrdə yaşamış məşhur "Qabusnamə" kitabının müəllifi Qabus ibn Vəşmgir yazır ki, at və insanın mahiyyəti eynidir. Yaxşı adama və yaxşı ata nə qədər qiymət qoysan, layiqdir. Müdrik adamlar demişlər ki, "dünya insanla, insan heyvanla", heyvanların ən gözəli isə atdır. Atın yaxşısını-pisini tanımaq insanın yaxşısını-pisini tanımaqdan çətindir. Çünki insanı danışmaqla tanıyırlar, atınsa nitqi yoxdur. Atın nitqi onun xarici görünüşüdür. Adətən, yaraşlıq və gözəl atların xasiyyəti də yaxşı olur. Yaxşı atın əlamətləri isə bunlardır: dişləri nazik, sıx və ağ, alt dodağı nisbətən uzun, burnu dik, alnı geniş, qulaqları dik və düz, qulaq boşluqları hamar, boynu dik, şax və nazik, əllərinin və ayaqlarının ortası aralı, quyruğu gur və uzun, bel gödək, yalı uzun, döşü geniş, gözü və kirpikləri qara, arxa sağrıları enli, qabırğaları ətli, ayıq-sayıq olmalıdır. Süvarini duymağı bacarmalıdır. Bütün bunlardan sonra Qabus ibn Vəşmgir qeyd edir ki, bir atda olub digərində olmaya biləcək xüsusiyyət isə onların rəngidir. Ən yaxşı rəng xurmayıya çalan kəhərdir (Bizim açıq doru kimi təsvir etdiyimiz). Bu rəngdə olan atlar çox gözəl, həm isti-soyuğa davamlı, həm də zəhmətkeş olar. Ağ, kürən, səmənd, boz rəngli atlar da bəyənilir, ancaq konkret şərtlər daxilində. Məsələn, ağ atın quşqunu, dirnağı, quyruğu və ayaqları qara olsa, kürən atın paçasının arası, gözü, dodağı qara olsa yaxşıdır. Qara at tünd qara olsa yaxşı olur. Boz atların isə içərisindən yaxşı at az çıxır. Ancaq çıxanı da lap yaxşı olur. Atın gözlərində qırmızı rəng varsa, belə at huysuz olar, dəlilik edər, sahibinə zərər verər. Gözləri göy olan atlar isə gecə yaxşı görməzlər. Yəhə-raltısı tükklü olan at da yaxşı at sayılır

(davamı gələn sayımızda)

day (qəmə – açıq-boz)

Koroğlunun atı – Qırat, Dorat (boz və qırmızı at)

Atılların atı – Villam (Şimşək); bu atın ayağının dəydiyi yerdə ot bitməmiş, yəni o qədər güclü imiş. Şimşək kimi düşdüğü yeri yandırarmış.

Qaçaq Nəbinin atı – Bozat
Sultan II Osmanın atı – Sislir Kir (dumanı xatırladan bulanıq boz)

Sultan II Mahmudun atı – Bənövşə (Mənəqşə) (Göy at, yəni ağla qararın qarışığından yaranmış göy fon)

Yavuz Sultan Səlim xanın atı – Qara Duman

Qeyri-türk məşhurların atlarının adları

Roma imperatoru Kalikulanın atı – İncitatus (skif atı olduğu üçün adı da türkcəydi – İnci Tay. İncitatus isə latınca yazılışıdır)

ların yaşadığı dünyanın hökmdarının atı – Sileypnira

Bəhram Gurun atı – Zərdə
Sasani hökmdarı Pərviz Xosrovun atı – Şəbdüz

İslam peyğəmbəri Məhəmmədi (s.) meraca qaldıran atın adı – Burak.

I Pyotrun atı – Lizetta

Qeyri-türk məşhurların atlarının adı türkcəmidir?!

Əvvəla qeyd edək ki, adlarını çəkdiyimiz məşhur tarixi şəxslərin atlarının əlimizə gəlib çatan rəsm və şəkilləri onların hamısının eksteryerlərinə və skelet quruluşuna görə məhz Axaltəke atları ilə identifikasiya olunmasına əsas verir, elə adlar da türkcədir. Atdıqları imza ilə tarixdə dönüş yaradan bu insanların bəzilərinin atları haqqında, onların mənşəyi haqqında dəqiq məlumatlar var. Məsələn, I Pyotrun atının arqamak cinsindən (yəni Axaltəke at-